

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

TARIX TA'LIMIDA TANQIDIY TAFAKKUR TUSHUNCHASINING MAZMUNI VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qayumov Javohir Bahodir o'g'li
University of Business and Science

Annotatsiya

Ushbu fundamental tadqiqot ishi zamonaviy tarix ta'limi paradigmasida markaziy o'rin tutuvchi "tanqidiy tafakkur" fenomenining ilmiy-nazariy mohiyati, uning pedagogik va psixologik determinatlarini kompleks o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tarixiy ongning shakllanish jarayoni shunchaki xronologik ma'lumotlarni o'zlashtirishdan iborat emasligi, balki u murakkab kognitiv operatsiyalar — manbalarni qiyosiy tahlil qilish (sourcing), tarixiy kontekstualashtirish va dalillarga asoslangan argumentatsiya qurish ko'nikmalariga tayanishi ilmiy asoslangan. Tadqiqot davomida O'zbekiston va xorijiy olimlarning (jumladan, S.Wineburg, D.Willingham, A.Ismailov, T.Swanepoel) nazariy qarashlari sintez qilinib, tarix darslarida "germenevtik aylanma", "kognitiv yuklama nazariyasi" va "vertikal integratsiyalashgan tizimlar" (VIS) modellarini qo'llashning samaradorligi empirik ma'lumotlar asosida isbotlangan. Xususan, klaster-integrativ yondashuv va interfaol grafik organayzerlarning o'quvchilar akademik o'zlashtirishiga hamda ularning ijtimoiy-emotsional intellektiga ta'siri miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim modeli o'quvchilarda soxta tarixiy da'volarga nisbatan immunitetni shakllantiradi, milliy o'zlikni anglashni chuqurlashtiradi va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy tafakkur, tarix ta'limi metodikasi, germenevtik aylanma, kognitiv yuklama nazariyasi, manbalarni tahlil qilish, grafik organayzerlar, klaster-integrativ yondashuv, tarixiy ong, VIS (Vertikal integratsiyalashgan tizimlar), pedagogik psixologiya.

СОДЕРЖАНИЕ И ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Каюмов Жавохир Бахадир угли
University of Business and Science

Аннотация

Данная фундаментальная исследовательская работа посвящена комплексному изучению научно-теоретической сущности феномена «критического мышления», занимающего центральное место в парадигме современного исторического образования, а также его педагогических и психологических детерминант. В статье научно обосновано, что процесс формирования исторического сознания заключается не просто в усвоении хронологических данных, а опирается на сложные когнитивные операции: сравнительный анализ источников, историческую контекстуализацию и построение аргументации, основанной на доказательствах. В ходе исследования синтезированы теоретические взгляды узбекских и зарубежных ученых (в том числе С.Вайнбурга, Д.Уиллингема, А.Исмаилова, Т.Свейнпол) и на основе эмпирических данных доказана эффективность применения моделей «герменеvtического круга», «теории когнитивной нагрузки» и «вертикально интегрированных систем» (VIS) на уроках истории. В частности, проведен количественный и качественный анализ влияния кластерно-интегративного подхода и интерактивных графических органайзеров на академическую успеваемость учащихся и их социально-эмоциональный интеллект. Результаты показывают, что образовательная модель, ориентированная на критическое мышление, формирует у учащихся иммунитет к псевдоисторическим утверждениям, углубляет понимание национальной идентичности и

укрепляет гражданскую позицию.

Ключевые слова: Критическое мышление, методика преподавания истории, герменевтический круг, теория когнитивной нагрузки, анализ источников, графические органайзеры, кластерно-интегративный подход, историческое сознание, VIS (Вертикально интегрированные системы), педагогическая психология.

THE CONTENT AND PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF CRITICAL THINKING IN HISTORY EDUCATION

Qayumov Javohir Bahodir ogli
University of Business and Science

Abstract

This fundamental research paper is dedicated to a comprehensive study of the scientific-theoretical essence of the phenomenon of "critical thinking," which occupies a central place in the paradigm of modern history education, as well as its pedagogical and psychological determinants. The article scientifically substantiates that the process of forming historical consciousness consists not merely of assimilating chronological data but relies on complex cognitive operations: comparative analysis of sources (sourcing), historical contextualization, and constructing evidence-based argumentation. The study synthesizes the theoretical views of Uzbek and foreign scholars (including S. Wineburg, D. Willingham, A. Ismailov, T. Swanepoel) and proves the effectiveness of applying models of the "hermeneutic circle," "cognitive load theory," and "vertically integrated systems" (VIS) in history lessons based on empirical data. In particular, the impact of the cluster-integrative approach and interactive graphic organizers on students' academic performance and their social-emotional intelligence is analyzed quantitatively and qualitatively. The results demonstrate that an education model focused on critical thinking forms immunity in students against pseudo-historical claims, deepens the understanding of national identity, and strengthens civic stance.

Keywords: Critical thinking, history teaching methodology, hermeneutic circle, cognitive load theory, sourcing, graphic organizers, cluster-integrative approach, historical consciousness, VIS (Vertically Integrated Systems), educational psychology.

XXI asr "axborot asri" va ayni paytda "post-haqiqat" (post-truth) davri sifatida tavsiflanmoqda. Bunday sharoitda insoniyat oldida turgan eng katta chaqiriqlardan biri axborot ummonidan haqqoniy ilmni ajratib olish, turli manipulyatsiyalar va soxta narrativlarga qarshi tura olish qobiliyatini shakllantirishdir. Tarix fani o'zining ijtimoiy-gumanitar tabiati bilan aynan shu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun eng maqbul akademik maydon hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Uchinchi Renessans" poydevorini barpo etishga qaratilgan strategik islohotlari ta'lim tizimida tub burilish yasashni, xususan, yoshlarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va kreativlikni tarbiyalashni talab etmoqda.

Biroq an'anaviy tarix o'qitish metodikasi uzoq yillar davomida asosan deklarativ bilimlarni, ya'ni sanalar, ismlar, joy nomlarini xotirada saqlash va qayta aytib berishga asoslanib keldi. Bu esa o'quvchilarda tarixni "o'lik faktlar yig'indisi" sifatida qabul qilishga, tarixiy jarayonlarning bugungi kun bilan aloqasini ko'ra olmaslikka olib keldi. Daniel Willingham ta'kidlaganidek, ta'limning asosiy funksiyasi o'quvchilarni kelajak hayotga tayyorlashdir, ammo tarix darslarida faqat o'tmishdagi bir martalik voqealar yodlansa, bu funktsiya bajarilmay qoladi. Shu bois tarix ta'limida tanqidiy tafakkur (critical thinking) tushunchasining mazmunini pedagogik va psixologik aspektda yangidan ko'rib chiqish, uni fan-metodik darajada tadqiq etish juda dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi tarix darslarida tanqidiy tafakkurni shakllantirishning

nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish va samarali pedagogik modellarni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

Tanqidiy tafakkurning tarix fani kontekstidagi o'ziga xos ta'rifi va tarkibiy qismlarini manbaviylik, kontekst va korrobatsiya orqali aniqlashtirish.

Tarixiy tushunchalarni o'zlashtirishda psixologik omillar, ya'ni xotira turlari, emotsional intellekt va metakognitsiya rolini tahlil qilish.

O'zbekiston va xorijiy tajribadagi ilg'or pedagogik texnologiyalar samaradorligini qiyosiy o'rganish.

Empirik ma'lumotlar asosida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tanqidiy tafakkur tushunchasi pedagogika fanida uzoq tarixga ega bo'lib, Suqrotning "mayevtika" usulidan tortib, Jon Dyuning "reflektiv fikrlash" nazariyasigacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda tanqidiy fikrlashga ikki xil yondashuv mavjud:

Umumiy ko'nikmalar yondashuvi: R. Ennis va P. Facione kabi olimlar tanqidiy fikrlashni har qanday fanga tatbiq etish mumkin bo'lgan universal mantiqiy operatsiyalar, ya'ni tahlil, sintez va baholash tizimi deb biladilar.

Fanga ixtisoslashgan yondashuv: D. Willingham, S. Wineburg va boshqalar tanqidiy fikrlashni chuqur sohaviy bilimga bog'liq jarayon deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, "tarixiy tanqidiy fikrlash" matematik yoki lingvistik tanqidiy fikrlashdan tubdan farq qiladi. Chunki tarixiy tahlil faqat mantiqqa emas, balki davr kontekstini bilishga, manbalarning xususiyatini tushunishga tayanadi.

O'zbekiston tarixshunosligi va pedagogikasida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish masalalari mustaqillik yillarida yangi mazmun kasb etdi. A.F. Ismailov o'z tadqiqotlarida tarix darslarida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda xronologik va metrologik tahlilning o'rnini ko'rsatib bergan. Uning ta'kidlashicha, sanalar bilan ishlash shunchaki raqamlarni yodlash emas, balki tarixiy jarayonlarning davomiyligi, sinxronligi va diaxronligini anglash vositasidir.

B.T. Juraev va A.X. Raxmonovlar esa "O'zbekiston tarixi" fanini o'qitishda interfaol metodlar va tarixiy ong masalasiga e'tibor qaratadilar. Ularning ishlarida tarixiy voqelikni "davri ruhi" bilan birga tushunish, tarixiy shaxslar faoliyatiga baho berishda bugungi kun qoliplaridan qochish zarurligi uqtiriladi. Shuningdek, M.X. Nigmatova va M. Jumayevalarning tadqiqotlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda rahbar va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi hamda kreativ yondashuvning ahamiyatini ochib beradi.

AQShning Karnegi Mellon universiteti olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gumanitar fanlar, xususan, tarix ta'limi talabalarda asossiz e'tiqodlar va soxta ilmiy qarashlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, tarix kursini o'qigan talabalarda fitna nazariyalari va psevdotarixiy da'volarga ishonch darajasi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

Janubiy afrikalik olim T.C. Swanepoelning dissertatsiyasida esa ko'p millatli sinflarda tarix o'qitishning psixologik jihatlari o'rganilgan. U "kuchli ma'nodagi tanqidiy fikrlash" (strong sense critical thinking) tushunchasini ilgari surib, o'quvchilarni nafaqat tashqi ma'lumotlarni, balki o'zlarining ichki stereotiplari va noto'g'ri qarashlarini ham tahlil qilishga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, O'zbekiston kabi ko'p millatli va boy tarixiy merosga ega davlatlar uchun muhim ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirgan aralash metodologik yondashuv qo'llanildi. Bu yondashuv pedagogik jarayonning murakkab dinamikasini ham statistik raqamlar, ham mazmuniy tahlil orqali ochib berish imkonini yaratdi.

Tadqiqot bazasi sifatida O'zbekistondagi umumta'lim maktablari va akademik

litseylarning tarix darslari hamda oliy ta'lim muassasalarining "Tarix o'qitish metodikasi" yo'nalishi talabalari tanlab olindi. Jami tahlilga tortilgan manbalar va eksperimental ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Pedagogik kuzatuvlar: tarix darslarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot uslubi, savol-javob texnikalari.

Hujjatlar tahlili: davlat ta'lim standartlari, darsliklar va o'quv dasturlarining tanqidiy fikrlash talablariga mosligi.

Empirik natijalar: oldingi tadqiqotlarda (Ismailov, Juraev, xalqaro manbalar) keltirilgan tajriba va nazorat guruhlari ko'rsatkichlari.

ASOSIY METODLAR

Germenevtik tahlil: tarixiy matnlar va o'quv materiallarini tahlil qilishda "germenevtik aylana" usulidan foydalanildi. Bu metod matnning butun mazmunini tushunish uchun uning qismlarini, qismlarini tushunish uchun esa butun mazmunni qayta-qayta tahlil qilishni nazarda tutadi.

Qiyosiy pedagogik tahlil: an'anaviy, ya'ni ma'ruza va yodlashga asoslangan hamda innovatsion, ya'ni interfaol va muammoli ta'limga asoslangan dars modellarining samaradorligi solishtirildi.

Kognitiv modellashtirish: o'quvchilarning axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlari D. Willinghamning kognitiv modeli, ya'ni ishchi xotira va uzoq muddatli xotira o'rtasidagi aloqa asosida tahlil qilindi.

Statistik tahlil: klaster-integrativ yondashuv qo'llanilganda o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar matematik statistika usullari yordamida baholandi.

Asosiy qism: tarix ta'limida tanqidiy tafakkurning pedagogik va psixologik jihatlari

Tarix ta'limida tanqidiy tafakkur shunchaki "fikr bildirish erkinligi" emas. Bu aniq intizomga asoslangan aqliy faoliyatdir. Pedagogik nuqtayi nazardan u quyidagi uch asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

Professional tarixchilar har qanday hujjatni o'qishdan oldin uning muallifi, yozilgan sanasi va maqsadi bilan qiziqadilar. O'quvchilarda ham xuddi shu ko'nikmani shakllantirish lozim. S. Wineburg o'z tadqiqotlarida ko'rsatishicha, tarixchilar manbani o'qishda "subtekst"ni, ya'ni satrlar orasidagi ma'noni qidiradilar, o'quvchilar esa ko'pincha manbani shunchaki axborot beruvchi fakt sifatida qabul qiladilar. Tanqidiy fikrlash darslarida o'quvchiga "Bu manba nima uchun yozilgan?" va "Muallif nimani yashirmoqchi bo'lgan?" degan savollar qo'yilishi shart.

Tarixiy voqeani o'z davrining ijtimoiy, siyosiy va madaniy muhiti doirasida baholash zarur. Masalan, XIX asrdagi O'rta Osiyo xonliklaridagi jazolash usullarini bugungi inson huquqlari standartlari bilan o'lehash tarixiy xatolikka olib keladi. Pedagogning vazifasi o'quvchini "vaqt mashinasida" o'sha davrga olib kirish va o'sha davr odamlarining dunyoqarashini tushuntirishdir.

Bir voqea yuzasidan qarama-qarshi manbalarni solishtirish ham muhimdir. Masalan, Chor Rossiyasining O'rta Osiyoga yurishi haqida rus generallarining memuarlari va mahalliy tarixchilarning, masalan, Ahmad Donish asarlarini qiyosiy tahlil qilish. Bu usul o'quvchilarda "yagona haqiqat" tushunchasidan voz kechib, tarixning murakkab va ziddiyatli ekanligini anglashga yordam beradi.

Pedagogik psixologiyada "tuxum birinchimi yoki tovuqmi" qabilidagi bahs mavjud: avval faktlarni o'rgatish kerakmi yoki fikrlashnimi? D. Willinghamning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash sohaviy bilimga to'liq bog'liq. O'quvchi Fransiya inqilobi haqida hech narsa bilmasa, u haqda "tanqidiy fikr" yurita olmaydi. Ishchi xotira cheklangan sig'imga ega; agar o'quvchi asosiy tushunchalarni uzoq muddatli xotiradan avtomat tarzda chaqirib ololmasa, uning miyasi tahlil qilishga emas, tushunishga sarflanadi.

Shu bois samarali pedagogik strategiya faktlarni yodlashni inkor etish emas, balki faktlarni muammoli kontekstda o'rgatishdir.

Tarix ko‘pincha fojialar, urushlar va adolatsizliklar bilan to‘la. O‘quvchilarda ushbu voqealarga nisbatan to‘g‘ri emotsional munosabatni shakllantirish muhimdir. Stress va yuqori hissiy bosim tanqidiy fikrlashni bloklashi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi sinfda xavfsiz psixologik muhit yaratishi, o‘quvchilarga o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rgatishi va “tarixiy empatiya”, ya’ni o‘zganing o‘rniga o‘zini qo‘yish ko‘nikmasini rivojlantirishi zarur. Masalan, Ikkinchi jahon urushida qatnashgan o‘zbek askarining frontdagi kechinmalarini tahlil qilish orqali o‘quvchi quruq statistikadan insoniy taqdirga o‘tadi.

Zamonaviy tarix darslarida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi vositalar eng samarali deb topilgan:

Tarix darslarida qo‘llaniladigan interfaol metodlar va grafik organayzerlar tasnifi

Metod / Organayzer	Tavsif va maqsad	Tarix fanida qo‘llanilishiga misol	Rivojlantiruvchi ko‘nikma
Venn diagrammasi	Ikki yoki undan ortiq obyektlarning umumiy va farqli tomonlarini kesishuvchi doiralar orqali ko‘rsatish	Amir Temur va Yuliy Sezar imperiyalarini boshqaruv tizimini qiyoslash	Qiyosiy tahlil, sintez
Baliq skeleti (Ishikawa)	Muammoning sabab va oqibatlarini tizimlashtirish. Bosh qismida muammo, suyaklarida sabablar yoziladi	Qo‘qon xonligining inqirozi sabablari (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy omillar)	Sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash
T-sxema (T-Chart)	Voqea yoki shaxsga nisbatan “ijobiy” va “salbiy” yoki “tarafdor” va “qarshi” dalillarni ajratish	Jadidchilik harakati: Chor hukumatining munosabati va mahalliy aholining munosabati	Argumentatsiya, obyektivlik
Keys-stadi (Case Study)	Real tarixiy vaziyatni muammo sifatida qo‘yib, yechim izlash	“1920-yil Buxoro amirligi: islohot yoki inqilob?” keysi	Qaror qabul qilish, prognozlash
BBB jadvali	“Bilaman / Bilishni xohlayman / Bilib oldim” ustunlarini to‘ldirish	Dars boshida va oxirida mavzu bo‘yicha refleksiyaning tashkil etish	Metakognitsiya, o‘z-o‘zini baholash

Ushbu vositalar axborotni vizuallashtirishga yordam beradi va mavhum tarixiy tushunchalarni aniq mantiqiy tuzilmalarga aylantiradi.

NATIJALAR

Tadqiqot doirasida o‘rganilgan manbalar va eksperimental ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, tarix ta’limida tanqidiy tafakkurga asoslangan yondashuvlar an’anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega.

S. Yakubov va boshqalar tomonidan O‘zbekistonda o‘tkazilgan tadqiqotda Islom ta’lim tamoyillari va klaster-integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan tarix darslari natijalari an’anaviy darslar bilan solishtirilgan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilarning darsdagi faolligi keskin, ya’ni 50 foizga oshgan. Bu shundan dalolat beradiki, tanqidiy fikrlashga undovchi savollar va vazifalar o‘quvchilarda ichki motivatsiyani uyg‘otadi. Ular shunchaki tinglovchi emas, balki “tarixchi-tadqiqotchi” roliga kiradilar.

Vertikal integratsiyalashgan tizimlar va tanqidiy fikrlash pedagogikasining joriy etilishi o‘quvchilarning muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy tafakkur nafaqat tarixiy faktlarni tahlil qilishda, balki umumiy kognitiv qobiliyatlarni, ya’ni mantiq, xulosa chiqarish va taxmin qilishni rivojlantirishda ham poydevor vazifasini o‘taydi. O‘quvchilar tarixiy muammolarni yechish orqali

real hayotdagi muammolarga ham tahliliy yondashishni o'rganadilar.

Sifat jihatidan olib qaraganda, tanqidiy fikrlash darslari o'quvchilarda epistemologik kamtarlikni, ya'ni o'z bilimlarining chegaralanganligini tan olishni shakllantirgani kuzatildi. T. Swanepoelning kuzatuvlariga ko'ra, an'anaviy darslarda o'quvchilar darslikdagi matnni mutlaq haqiqat deb qabul qilgan bo'lsa, tajriba darslarida ular "Bu ma'lumot qayerdan olindi?", "Boshqa manbalar nima deydi?" kabi savollarni bera boshlaganlar. Shuningdek, psevdotarixiy afsonalarga, masalan, "Ehromlarni o'zga sayyoraliklar qurgan" kabi qarashlarga ishonch darajasi pasayib, ilmiy dalillarga tayanish ko'nikmasi ortgan.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tarix ta'limida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning yuqori potensialga ega ekanligini tasdiqlaydi, ammo bu jarayonni amalga oshirishda bir qator pedagogik va tizimli muammolar mavjudligini ham ko'rsatadi.

Eng qizg'in bahslardan biri bu vaqt taqsimoti masalasidir. O'qituvchilar ko'pincha davlat ta'lim standartlarida belgilangan katta hajmdagi mavzularni o'tishga ulgurmasliklaridan shikoyat qiladilar. Tanqidiy fikrlash mashqlari, ya'ni debatlar va manba tahlili esa ko'p vaqt talab qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, bu yerda D. Willinghamning "Bilim – fikrlashning ozuqasidir" degan tamoyili yechim bo'lishi mumkin. O'qituvchilar tanqidiy fikrlashni darsdan tashqari faoliyat emas, balki mavzuni o'zlashtirish vositasi sifatida ko'rishlari kerak. Ya'ni Amir Temur yurishlarini yodlatish o'rniga, xarita va manbalar ustida "Nega aynan shu yo'nalish tanlandi?" degan savol atrofida dars qurilsa, ham faktlar o'zlashtiriladi, ham tahliliy ko'nikma rivojlanadi.

Tadqiqotlarda aniqlanganidek, ko'plab o'qituvchilarning o'zlari "avtoritar pedagogika" muhitida ta'lim olganliklari sababli, sinfda plyuralizm, ya'ni fikrlar xilma-xilligi muhitini yaratishda qiynaladilar. Tanqidiy fikrlash darsida o'qituvchi "hakam" emas, balki "moderator" bo'lishi kerak. Bu esa o'qituvchidan nafaqat chuqur tarixiy bilimni, balki yuksak pedagogik takt va psixologik barqarorlikni talab etadi.

O'zbekiston sharoitida tarix ta'limi milliy g'oya va vatanparvarlik tarbiyasining asosi hisoblanadi. Ba'zan "tanqidiy fikrlash" tushunchasi milliy qadriyatlarni inkor etish yoki skeptitsizm sifatida noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Aslida, haqiqiy tanqidiy tafakkur bu o'z tarixini ko'r-ko'rona ulug'lash emas, balki uning yutuq va kamchiliklarini xolis anglashdir. B. Juraev ta'kidlaganidek, o'quvchi tarixiy shaxslarning qiyinchiliklari va ziddiyatli qarorlarini tahlil qilganda, ularga nisbatan chuqurroq hurmat va anglangan vatanparvarlik paydo bo'ladi. Bu "ongli vatanparvarlik" shakllanishiga olib keladi.

Internetda tarqalayotgan turli "alternativ tarix" videolari va bloglar o'quvchilar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Tarix darslari endi faqat darslik bilan cheklanib qolmay, mediasavodxonlik elementlarini ham qamrab olishi zarur. O'quvchilarni onlayn manbalarning ishonchliligini tekshirishga, "feyk" xabarlarini tarixiy haqiqatdan ajratishga o'rgatish bugungi kun tarix o'qituvchisining birlamchi vazifasidir.

XULOSA

Tarix ta'limida tanqidiy tafakkur tushunchasining mazmuni va pedagogik-psixologik xususiyatlarini kompleks tadqiq etish natijasida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:

Nazariy xulosa: Tanqidiy tafakkur tarix ta'limining qo'shimcha elementi emas, balki uning funksional asosi bo'lishi shart. U o'quvchini passiv axborot iste'molchisidan faol bilim yaratuvchisiga aylantiradi. Tarixiy tanqidiy fikrlash umumiy mantiqiy fikrlashdan farq qilib, manbalar bilan ishlash, kontekstni anglash va ko'p perspektivalilik kabi maxsus kompetensiyalarni talab etadi.

Pedagogik xulosa: Empirik ma'lumotlar shuni tasdiqladiki, interfaol metodlar va klasterli yondashuv qo'llanilgan sinflarda o'zlashtirish samaradorligi 10–15 foizga, fanga qiziqish esa 30–40 foizga oshadi. Bu metodlar o'quvchilarda mustaqil tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantiradi.

Psixologik xulosa: Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchining kognitiv, ya'ni xotira

va diqqat, hamda affektiv, ya'ni hissiyot va empatiya sohalari birligini talab etadi. Uzoq muddatli xotiradagi mustahkam bilim bazasisiz yuqori darajadagi tahlil imkonsizdir. Shu bilan birga, emotsional intellektning rivojlanishi tarixiy voqealarni chuqur his qilish va ulardan to'g'ri xulosa chiqarishga yordam beradi.

Ijtimoiy ahamiyat: Tanqidiy fikrlashga ega yosh avlod turli mafkuraviy va axborot xurujlariga nisbatan barqaror immunitetga ega bo'ladi. Ular milliy o'zlikni anglagan holda global dunyoda o'z o'rnini topishga qodir fuqarolar bo'lib yetishadilar.

TAVSIYALAR

O'quv dasturlari: Tarix darsliklariga tayyor javoblar emas, balki ochiq savollar va muammoli topshiriqlarni ko'proq kiritish. Har bir mavzuda kamida bitta birlamchi manba, ya'ni xat, farmon yoki rasm tahlilini joriy etish.

O'qituvchilar malakasi: Pedagogika oliy o'quv yurtlarida "Tarixiy tanqidiy tahlil" maxsus kursini joriy etish va amaldagi o'qituvchilar uchun interfaol organayzerlardan foydalanish bo'yicha treninglar tashkil qilish.

Baholash tizimi: O'quvchilarni baholashda faqat faktlarni eslab qolishini emas, balki argumentatsiya qilish va manbalarni tahlil qilish qobiliyatini baholovchi mezonlarni ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tarix bu o'tmish haqidagi fan bo'lsa-da, uni o'qitish usullari butunlay kelajakka yo'naltirilgan bo'lishi, yoshlarda mustaqil va erkin fikrlash madaniyatini tarbiyalashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ismailov A. F. Tarix darslarida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. — 2016. — № 4. — B. 34–39.
2. Juraev B., Rakhmonov A. Teaching "History of Uzbekistan" using modern pedagogical approaches // Web of Journals. — 2024. — Vol. 9. — B. 45–50.
3. Willingham D. T. Knowledge to think about // Social Education. — 2019. — Vol. 83, № 5. — P. 269–274.
4. Wineburg S. Why learn history (when it's already on your phone). — Chicago: University of Chicago Press, 2018.
5. Swanepoel T. C. Critical thinking in history: an educational psychological approach to instruction: dis. ... PhD. — Johannesburg: University of Johannesburg, 2020.
6. Nigmatova M. X., Jumayeva M. Ta'lim muassasasi rahbarlarida va o'qituvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish // In-Academy. — 2023. — Vol. 1, № 2.
7. Yakubov S. et al. Integrative pedagogy and didactic models in teaching history through Islamic education: insights from Uzbekistan // ResearchGate. — 2025.
8. Zakirova N. M. O'quvchilarda kreativlikni shakllantirish mazmuni va usullari // CyberLeninka. — 2024.
9. Explicitly teaching critical thinking skills in a history course // Statistics & Data Science Department Papers. — Carnegie Mellon University, 2017.
10. Ismailov A. F. Tarix darslarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish usullari // Pedagogika va psixologiya (CyberLeninka). — 2025.
11. Socio-critical approach to teaching history and social sciences // PMC Journal of Education. — 2024.